

Оригинални научни рад
Original research article

[https://doi.org/10.18485/folk.2025.10.1.781'276.6:\[398:001\(=163.41\)\]'18/20](https://doi.org/10.18485/folk.2025.10.1.781'276.6:[398:001(=163.41)]'18/20)
81'276.6=112.2=133.1=161.1:398(=163.41)(091)

Формирање терминологије прозних врста као део историје српске фолклористике¹

Немања Радуловић

У историји фолклористике велику улогу има формирање термина и историјат њихове употребе. Тако је и српска фолклористика посветила пажњу овом делу дисциплинарне историје. Још један осврт на употребу термина у 19. веку показује врло флуидно стање термина (више термина за једну врсту и више значења једног термина) у протонаучном и раном научном стадијуму, које се временом „крystalизује“. У устаљењу термина улогу су играли и различити културни утицаји (руски и други словенски, немачки) и интернационална наука, док је национална терминологија пружала вишеструке могућности именовања.

Кључне речи: терминологија, историја фолклористике, усмена проза.

Оглед из историје фолклористичких назива требало би да покаже како се кроз грађење терминологије (која подразумева класификацију) формирало научно схватање грађе, односно како је настајала српска фолклористика. (Оно што данас тако називамо у 19. веку обухватало је историју књижевности, лингвистику и рану етнографију). Праћење смене термина открива и шире културне трансфере ван уско дисциплинарне историје, попут укрштања руских и немачких или француских утицаја. Историјат терминологије и класификације више пута је разматран у истраживањима савремених српских фолклориста (наводимо само радове настале у 21. веку и само оне у вези са прозом: Милошевић-Ђорђевић 2012; Милошевић Ђорђевић 2013; Самарџија 2004; Самарџија 2006: 421–425; Самарџија 2017; Самарџија 2019; Ајдачић 2023). Преглед наведених радова потврђује да је проучавање историје српске фолклористике великим делом у вези са таксономским

¹ Рад представља дорађену верзију предавања о терминологији у српској фолклористици одржаног 29. 1. 2021. у циклусу онлајн предавања у организацији Комисије за фолклор Међународног комитета слависта.

питањима, што је сасвим оправдано јер се кроз њих улази у нека од кључних питања настанка фолклористике, као што су разграничење „народног“ и научног погледа или само препознавање жанра (предања, на пример). Истицана је нестабилност и плуралност терминологије, на шта ћемо се и у овом раду осврнути. Нећемо узимати у обзир све што је објављено (збирке, антологије, периодика), већ ћемо се усредсредити на неколико кључних наслова који су имали утицаја а и намере да успоставе неку врсту терминолошке артикулације, мада сами проучаваоци нису увек видели свој рад као теоријски. Неки аутори су сакупљачи, а неки су писали историје књижевности.

Историјски преглед неминовно је започети с Вуком Караџићем, не из наклона поштовања оцу оснивачу, већ једноставно зато што је Вук био први који се озбиљније суочио с питањем терминологије и класификације усменог материјала. У разумевању прозе за њега је веома значајно било припадништво мрежи Јакоба Грима. Оно се види, како је познато, у укључењу бајки у збирку из 1853,² управо под утицајем Грима коме је збирка посвећена или у употреби термина „митологија“ за народна веровања.

У предговору збирци из 1853. Вук прво даје народне, емске називе: „Приповијетка се у народу нашем зове највише прича, као што се зове причати умјесто приповиједати, а гдјешто се каже и гатка“. Може се поставити питање зашто, ако се у народу *највише* користи назив прича, збирка није названа *Српске народне приче*. Колико год наведена реченица деловала једноставно, у њој Вук заправо не даје само обичан податак („како се каже у народу“), већ уводи дистинкцију између назива који се користи у народу и другог, за који се определио. Термин „прича“ познат је и црквенословенском, где има шире значење параболе, загонетке, примера, пословице (Miklosich 1865). (Последње значење постоји и код Мушкатиновића, а задржаће се и у Даничићевом преводу старозаветне књиге пословица као *Приче Соломонове*). Мада су Вуку позната вишеструка значења „приче“ (Костић 1987: 146), овде га сужава. Приповетку, како је уочено, користи и у савременом значењу и у значењу фабуле, а „приповијест“ опет и за приповетку и за пословицу (Костић 1987: 144–145). Када је реч о гатки, у првом *Рјечнику* (1818) под овим термином налази се објашњење „das Gegenstück einer Begebenheit oder Handlung; res respondens“ („пандан догађаја или радње“, односно „оно што се може упоредити с неким догађајем или радњом“),³ с примером „то је његова гатка“. Тек се у другом *Рјечнику* додаје и друго значење, где

² Мада је изнето и мишљење да „Зла жена“ у збирци из 1821. већ прелази у бајку (Самарџија 1988: 156–157).

³ Према једном објашњењу „прича (индивидуална слика једног догађаја)“ (Костић 1987: 36).

се упућује на одредницу „приповјетка“.⁴ Како показује *Рјечник* из 1818, Вуку су познати слични термини који укључују и значење приповедања: гаталица – „књига у којој су којекакве приповјетке или гатње, ein Unterhaltungsbuch, liber venustior (als Gegensatz von Kirchenbuch)“, односно „забавна књига, као супротност црквеној књизи“. Ту је и „гатња“ у значењу које је најближе гатки (Erzählung, narratio) и реч „гатало“, само са немачким и латинским *der Fabelhans, fabulator*, односно причалица, брбљавац, онај који измишља (У *Немачком речнику* браће Грим за *Fabelhans* такође стоји *fabulator*). И црквенословенском је позната гатјка: код Миклошича се као значења дају *divination, coniectura, fraus* (последње значење с примером безъ гатке и зле волје из *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*). Термин гатка Вук користи и у преводу Новог завјета у „Посланици Јеврејима“ (4, 11) („да не упадне ко у ону исту гатку невјерства“). Ради поређења, изворно *hypodeigma* (пример) у Вулгати је *exemplum*, код Лутера једноставно *Fall* (случај), код Чарнића и у синодалном преводу је „пример“, код Стефановића је та именица изостављена, а у црквенословенској верзији је „прича“. Да ли је Вука у преводу више привукло изворно значење „пример“ или подударност црквенословенског „прича“ са једним од значења гатке? Како видимо, мада је Вуку још 1818. познат термин „гатња“ за приповетку (који не користи касније у самој збирци), као и други сродни, тек касније јасније уноси истоветност с приповетком. Он се са полисемијом наведених назива сретао и у писаним изворима, световним (Мушкатиновић) и црквеним (његово познавање српскословенских и новоцрквенословенских извора није било занемарљиво, насупротив популарним представама о његовом раду). Из преписке видимо да „басне и гаталице“ користи у смислу неистините повести, супротне историји (Христифору Обреновићу од 6. 2. 1822 – ВП 2: 58; Георгију Магарашевићу 31. 1. 1828 – ВП 3: 684), односно неистинитог причања (писмо Вуку Поповићу од 30. 4. 1859. помиње да је „гатка простих људи“ да у манастиру на Тари има србуља – ВП 12: 125). Употреба термина код Вукових кореспондената није мање интересантна: Аврам Панић (писмо Вуку од 26. 10. 1819) помиње да се с њим умало није десила „Христова гатка“ (мислећи на распеће) – овде гатка има значење истините повести, односно (при)повести уопште, што је важно кад се има у виду да је Панић био свештеник (ВП 1: 698). Милица Стојадиновић Српкиња користи неколико пута израз „преповедке [sic] и басме“ за грађу коју има на располагању (писма од 3. 6. 1851, 7. 7. 1851, ВП 9: 131; 146), али онда и Вук узвраћа у писму њеним

⁴ Коришћена је и другде пре Вукове збирке из 1853, у периодици и за српске записе и за преводе с руског, укључујући и једну басну (Ајдачић 2023: 11).

терминима „приповијетке и басме“ (30. 10. 1851, ВП 9: 278). У збирци из 1853. „гатка“ је прво уведена као синоним за приповетку, да би јој потом значење још више сузио на бајке („биће да се за њих каже гатка“). Поново примећујемо да он нотира постојање народног назива *гатка*, али га даје у загради, као информацију, заједно с немачким *Märchen*. Тиме што даје немачки назив *Märchen*, он јасно ставља до знања да је „женска приповјетка“ српски термилошки аналогон оног што је увео Грим. Тиме се терминологија уклапа у постојећу интернационалну (у настајању), у поступку који је сличан коришћењу немачких и латинских речи у *Рјечнику*, где немачки служи као метајезик (Fleischer 1987). Још у *Рјечнику* из 1818. он има поделу на мушке и женске приповетке, али сад уводи идентификацију са *Märchen*. (Немачки термин био му је познат од пре, како видимо из писма Јакобу Гриму од 24. 11. 1831 (ВП 4: 516)). Дефиницијом „којекаква чудеса што не може бити“ он не истиче само фикционалност, већ управо онтолошку немогућност, односно фантастику или, још боље, према Тодорову, чудесно. Он се ту само делимично поклапа с Гримом јер се у славној збирци Јакоба и Вилхелма која у наслову има *Märchen* налазе и друге врсте приповедака, док Вук мисли баш на „чудеса“.⁵

Ни подела на мушке и женске приповетке није народна ни по називима ни по критеријуму поделе, нити сам Вук тврди да су ово народни називи. Подела је, наравно, преузета из његове раније поделе народних песама која вероватно залази у неке културолошке представе о особеностима идеалног мушког и женског света, сфере и понашања у традиционалној култури, што је Вук усвојио и што је сматрао довољно универзалним.⁶ Да ли је употреба треће категорије „на међи“ тек пренос из већ уведене поделе поезије или опажање „мешаних“ варијаната, „контаминација“, што би још једном потврдило његов емпиризам? Који год био одговор, сигурно је да примена истих категорија и термина на различите жанрове показује Вуково имплицитно схватање народне

⁵ Строго гледано, *Märchen* је приповетка, а бајка би била *Zaubermärchen* (уп. у руском *сказка* и *волшебная сказка*, у француском *conte* и *conte des fées* као шири и ужи термин, приповетка и бајка). Међутим, некад се и шири термин користи у значењу ужег, а некад се дистинкција губи у преводима.

⁶ Мада и сам наводи да женске песме певају „мушкарци, особито момчад“, чиме открива идеалтипски карактер ових категорија наспрам сложеније стварности (в. Вукмановић 2015). Треба поменути и да је етномузикологија забележила емско разликовање мушке „арије“ (новије певање, колубарски крај) или (традиционално подрињско певање) разликовање „гласова“ које изводе мушкарци и које изводе жене, али без експлицитног назива (Големовић 1997: 126–129). Разликовање мушког и женског певања забележено је и у Жегару (Бачко 2005: 41). Вук, међутим, не говори о музичком аспект, већ о јасном разликовању епске и лирске песме, дакле, о књижевном аспект.

књижевности као система или барем његову намеру да успостави јединствене критеријуме унутар целог поља оног што се звало народном поезијом.

Вукова терминологија је често дескриптивна, а дескриптивна је јер је емпиријска. Међутим, и поред емпиризма он настоји да уведе шире, типске категорије. Вуково бирање назива који нису најчешћи или за које ни он сам не тврди да су народни показује његово постављање у позицију посматрача са стране, што је донекле засењено јер постоји слика Вука као неког ко говори у име народне културе. Пажљиво читање Вукових текстова показује да је Вук пробао да оформи нову терминологију, не преузимањем латинских или немачких или других страних термина, терминологију која је српска, али која није тек преузимање народних назива.

Поделу браће Грим на приповетке и предања (*Märchen/Sage*) Вук не помиње експлицитно. Он за предања итекако зна, укључује их као пратећи материјал у коментаре песама и у *Рјечник*, али их не помиње поводом прозе. У збирку приповедака улазе приповетке, а од предања фабулати, о чему је у више наврата писала Н. Милошевић Ђорђевић (1987; 2013). Она је и на примеру Вукове преписке показала формирање његове представе о овом жанру. Док у писму Копитару из 1815, очигледно одговарајући на Копитарово питање, каже „Volkssagen ја управо не знам шта је то“ (али потом у наставку показује да разуме о којој врсти текстова се ради), у писму Ј. Гриму од 3. 10. 1852. помиње да је унео Sage о премудром Соломону (ВП 4). (Милошевић Ђорђевић 2013: 206; Милошевић Ђорђевић 2000: 10), као и Thierfabeln. За разлику од Јакоба и Вилхелма Грима који су објавили предања у засебном тому, као пандан приповеткама, Вук их је укључио у *Живот и обичаје*, чиме је, како примећује Нада Милошевић Ђорђевић (2013: 207), предања пренео из области књижевности у област етнологије. То је, према њој, један од узрока за проблеме у разумевању предања у каснијој фолклористици.⁷ Ово је још један од примера Вуковог одвајања од Грима. Као и његово истицање индивидуалности певача (наспрам колективној поезији Грима) или неприхватање сугестије да састави еп, и ово је пример за Вукову самосталност која је пре била део његовог емпиријског и „теренског“ приступа него неког начелног разилажења.

За предања Вук не предлаже сажет термин, већ дескриптивно користи формулације попут *Србљи приповиједају* (сличне иницијалним формулама) или наративан сажетак теме („јунаци и коњи њихови“,

⁷ Други су неразликовање приповедака и предања; терминолошка конфузија; употреба „предања“ и као жанра и као традиције, те теоријска недоумица је ли реч о једном жару или о више њих (Исто).

„постање гдјекојих ствари“, „вјеровање ствари којијех нема“), што није апстраховано у један термин. И подела из *Живота* односи се на врсте предања, али не на надређени термин. Сама Вукова подела антиципира савремену, како је Маја Бошковић Стули (1964: 77) приметила помињући Вукову „генијалну интуицију“ у тексту објављеном свега годину дана након познатог будимпештанског скупа ISFNR из 1963, на ком је уведена подела која се данас користи. Поглед на Вука као на претходника савремене класификације до данас је део националне фолклористике. Приметно је да у случају предања постоји раскорак између суптилне класификације и недовољно прецизне терминологије.

У следећој фази можемо пратити наставак Вуковог рада код Вука Врчевића (у фолклористичком, теренском пољу) и померање ка научној класификацији у правом значењу те речи (у области филологије). Вук Врчевић се уклапа у неколико категорија – он је и књижевник, односно често између књижевника и усменог приповедача, и сакупљач, али и класификатор, односно фолклориста. Он је и Вуков сарадник, али и неко ко има самосталних, не малих амбиција. То што је збирку приповедака из 1868. објавило Српско учено друштво и што Врчевићеву поделу приповедака у предговору представља Стојан Новаковић показује спој два приступа. Приповетке су одређене као „народне опће“, с најширим пространством – ту спадају различити жанрови; највише је шаливих, али има и других, па и предања. Мада у писму Вуку (28. 2. 1849, ВП 8: 368; уп. писма од 17. 11. 1849 и 31. 8. 1850) помиње „чудесне приповетке“, у класификацији прве збирке не користи тај назив.⁸ Друга група су „књижевне“, које, како каже, приповедају попови и калуђери кад су у веселом друштву. Потом следе варалице, подбодачице, басне, гатке (које се приближавају више загонеткама) и питалице. Варалице и подбодачице су врсте хумористичких; гатка није бајка, него наративно разрађена загонетка.⁹ Врчевић узима и народне називе, али и покушава да успостави спољну поделу. Назив сатиричне користи Новаковић у уводу као синоним за подбодачице, али не и Врчевић. Замерано је, са становишта класичног фолклорног пуризма, што је у збирку унео „књижевне“ које нису „прави“ фолклор. Ми бисмо данас, након Бен Амаса и Дандеса, рекли да је и то фолклор (Радуловић 2011). Критике нису биле сасвим праведне јер је сам Врчевић увео разлику између тих приповедака и оних које зове народним опћим, односно разликује их по контексту и по информаторима. Његов допринос је

⁸ И кнез Милош као читалац помиње да их има баш смешних и чудних (писмо Вуку од 5. 6. 1853, ВП 10: 199).

⁹ За вишезначност гатке у публикацијама самог Врчевића у смислу и загонетка и гатање, као и о термину гаталица в. Милошевић-Ђорђевић 2000: 169; Самарџија 2006: 422.

и то што покушава да уведе потподеле хумористичких приповедака. Ђорђевић (1951: 52 –53) наводи издвајање питалица као Врчевићев допринос. Он препознаје басне као засебан жанр и даје му засебан назив. Како смо на другом месту писали (Радуловић 2023: 171–173), и басна је један од поливалентних термина чије се значење сузило када је дошло до његовог чвршћег повезивања с фолклористиком, односно до примене на народну књижевност. Још од средњег века, преко славеносрпске књижевности до 19. века овај назив, као превод грчког *mythos* и латинског *fabula*, има исту вишезначност: мит, лажна или фиктивна прича, басна у савременом значењу. Вероватно је кључну везу данашњег значења и појма басне дао Доситеј (*Басне*, 1788), један од најпопуларнијих аутора код нас кроз 19. век. Врчевић је имао на шта да се ослони у писаној традицији, где је већ наглашена фиктивност. Фиктивност је ослобођена теолошког негативног значења и сужена само на наративни жанр о животињама. Самом Врчевићу значење термина басна познато је и у старијем значењу: у писму Вуку „басне и сујеверја“ описани су као достојни подсмеха који не чине на част народу (16. 1. 1837, ВП 6: 37).¹⁰ Још 1881. за народна веровања користи израз „басновјерје“ (1881: 9). С друге стране, термин митологија, присутан већ почетком 19. века потиснуо је басну у значењу мита. И овоме је допринео Вук усвајањем Гримових понављаних позива да ради на прикупљању „српске митологије“. Од замене термина басна још је значајније да је Вук митологијом замењивао термин „сујеверје“ (Радуловић 2023). Издвојили смо два ситна али речита примера ове замене на личном плану: када Вук у писму прецрта реч „сујеверје“ и замени је „митологијом“ и када Врчевић, након неколико писама где се чуди и негодује због сакупљања недостојних сујеверја, обавештава Вука да му шаље грађу за „српску митологију“ (Исто: 184).

Вратимо се на једну годину пре Врчевићеве прве збирке. Година 1867. је значајна за историју књижевности, нарочито усмене. Тад излазе Вукови *Живот и обичаји народа српског*, *Историја српске књижевности* Стојана Новаковића и *Хисторија књижевности народа хрватскога и србскога* Ватрослава Јагића. Са Новаковићевим и Јагићевим монографијама историје књижевности по први пут укључују народну књижевност (Самарција 2017: 76). У Новаковићевој *Историји* „народне умотворине“ деле се на песме, приповетке, пословице и загонетке; „приповетка“ се користи као надређени термин, док се помињу и „разне гатке, приче о појединим местима, о селима, о постајању села и места и приповетке привезане за разна места“ (Новаковић 1867: 178), као и мале приче за поуку, поред пословица којима се илуструје народна наука о моралу (Исто). Гатке и приче овде се односе на предања које Новаковић

¹⁰ Уп. и „сујеверја и гонетке“ у писму од 3. 2. 1838 (ВП 6: 209)

види првенствено као локална, али подређена приповеткама. Такође је приметио везу пословица и приповедака (Исто: 179). У расправи о народној традицији Новаковић пак за нешто што је очигледно локално предање користи термин месне приче и „причица“ (Новаковић 1982: 67–68). Јагића овде треба укључити не само због његовог утицаја у европској славистици и контаката са српском научном средином већ и зато што примери које узима када је о народној књижевности реч долазе из Вукове збирке. Треба напоменути да Јагић не издваја народну књижевност као посебну целину, како то чини Новаковић, већ о њој говори поводом средњовековне писане (Јагић 1867: 78–117). Ово треба разумети у ширем оквиру разматрања односа усмене и писане традиције, пошто је Јагић следбеник тада нове миграционе теорије (он се позива на Бенфаја свега осам година након што је Бенфај објавио свој познати превод *Пањћатантре*, у чијем уводу и коментарима су изложене основе миграционе теорије). Јагић не класификује усмену прозу, већ на више места у студији користи термине: басне (апокрифи и басне) и легенде (у вези с писаном књижевношћу); на другом месту уводи као две категорије за дела попа Јеремије термине легендарне приче (из Библије) и народне бајке (савремено: бајалице) (85–86), за које користи и „заговор“, а за усмене приповетке „приповијетке“. Јагић преузима термине из писаних средњовековних извора, као и из живог говора, из других словенских језика (заговор), али и интернационалне термине медијевистике. Видимо да басна код њега још има значење на трагу средњовековног значења лажне приче, а бајка се не користи у значењу фантастичне приповетке. Да застанемо након ова четири имена. Вуков приступ је пионирски, протонаучни, Врчевић је на његовом трагу; Новаковић и Јагић су школовани филолози. Њихове историје показују не само промену концепције књижевне историје, већ и обухватање фолклора књижевном науком. Када Новаковићу и Јагићу додамо Руварчеву нешто старију студију о пореклу народних песама, имамо прави научни приступ.

Даљи пут науке у 19. и рани 20. век испитан је у наведеним студијама. На основу целокупног корпуса штампаних збирки, ком придодаје и део периодике, Снежана Самарџија (2004: 322–323 нп. 6; 2006: 421) закључује да у периоду до почетка 20. века доминира термин гатка када је реч о бајци; Врчевићева употреба тог термина није заживела. Такође се среће „женска приповетка“. Крајем 19. века „бајка“ је постала доминантна и у ауторској књижевности и преводима (Ајдачић 2023: 14).¹¹ Јован Суботић употребио ју је изгледа још 1858. за ауторску приповетку (Ајдачић 2023: 14), тако да је у том светлу

¹¹ Могуће је да се ширење „бајке“ на рачун других термина десило под утицајем других словенских језика (Ајдачић 2023: 13).

занимљиво да је његова варијанта „Пепељуге“, објављена у *Србском летопису* 1842, означена као „гатка“. Мушка приповетка имала је успеха, док између два рата није замењена новелом, што је учвршћено такође у другој половини века. Басна никад није била нешто озбиљније довођена у питање. Можда је један од узрока томе што је за њу било и мање занимања, а можда је допринело и то што је свако ко се окретао овом жанру морао да крене од Врчевића, као и ауторитет и популарност Доситејеве књиге. Исти континуитет показује назив шаљива прича у варијететима; поред тога што је добар описни термин, могуће је да је, као и у случају басне, мањи интерес проучавалаца допустио термину да се очува пред преименовањима. Управо је на примеру шаљиве приче уочено раздвајање науке, са slabим интересом за овај жанр, и издаваштва, које му је посвећивало велику пажњу у 19. веку (Самарџија 2006: 419).

На крају, када је о предањима реч, уз наведене термине треба поменути скаску и кажу, које ће у 19. и 20. веку бити веома присутне.

Вукова несигурност у дефинисању назива умногоме је код потоњих истраживача изазивала забуну. Он је, наиме, у *Немачко-српском речнику* [...] немачки термин *sage* превео као прича и кажа, док је у *Српском рјечнику* причу превео на немачки и навео два значења 1. *Erzählung* и 2. *Sprichwort*. Према преводу речи кажа и *Немачко-српском речнику* може се извести закључак да је под кажом подразумевао предање [...] Ако се прихвати изнет став да кажа значи предање, онда би друго значење термина било казивање о неком догађају из савременог живота... (Костић 1987: 64)

Вук у *Српском рјечнику* за кажу даје *nuncium* уз пример „хвала ти на кажи (тј. што си ми казао)“, што би пре била вест.

Други термин – скаска уведен је у научни приступ још за Вукова живота (у Руварчевој студији изашлој 1857). Познат је, заправо, и Вуку као руска реч: у писму Александру Шишкову од 18. 12. 1838. најављује „собрание сербских сказок и загадок“ (ВП 6: 284). Видимо по периодици (*Подунавка* 25. 7. 1847: 119) да се користи у значењу нечег различитог од историјског догађаја. Знатно касније (1929) Чајкановић се још жали да то није народни термин и да се користи по невољи (2001: 7). Могуће је да су и скаска и кажа настале као калк према немачком *Sage*, које је коренски повезано са *sagen* – говорити, казивати. Код Руварца је то јасно: његови термини „боговска скаска“ и „јуначка скаска“ одговарају називима *Göttersagen* и *Heldensagen* из студија које је користио. Међутим, у овом случају изгледа да је за калкирање немачког назива

коришћена руска реч. У руском, како знамо, *сказка* означава приповетку (и у 19. веку, како показује Даљев речник); код српских фолклориста означава жанр који је, према Гриму, темељно различит од приповетке. Ово је занимљив пример који показује укрштање културних утицаја који опет нису пуко преузимање, већ преосмишљавање и употреба у новој функцији.

Успостављање научног приступа, односно улазак фолклора у филологију, не значи да су успостављене чврсте и јасне, ваљане поделе и називи. Истраживања се слажу колико су критеријуми историја књижевности у 19. веку, као и касније Павла Поповића или Андре Гавриловића често били конфузни. Иако су неки, попут Поповића, имали велик утицај у дужем раздобљу (Самарџија 2019: 5–6), доста термина једноставно није „преживело“ до данас. Судбина гатке, женске и мушке приповетке (као и женских и мушких песама) показује да ни Вуков утицај није био неприкосновен. Као пример тих класификаторских проблема можемо узети рад Тихомира Остојића, не зато што одскаче од Гавриловића или Поповића, већ просто зато што му је мање посвећена пажња, а добро илуструје исте проблеме. Он је 1910. саставио предавања за *Историју српске књижевности* (објављена као књига 1923). Приповетке дели у четири групе: 1) гатка, као чију карактеристичну црту издваја натприродне елементе; 2) животињска гатка, која приказује животиње како их примитиван човек схвата; басну издваја као њену подврсту, школског порекла; 3) кажа (Sage, додаје у загради), о старим јунацима, владарима, знаменитим људима, која је сродна гатки јер често има натприродне елементе, али се разликује од ње по томе што гатка није везана за време, место и имена, док кажа јесте; 4) анегдота (које одређује као приче понајвише кратке и шaljиве које се причају у мушком друштву, позивајући се на Вука овде). Издваја и подбодачице и подругалице. Како видимо, гатка значи и бајку, а може се користити и за прецизније одређење другог жанра, у значењу приповетка (пошто се животиње понашају као у остацима митског света или тотемизма, изгледа да је фантастика за одређење гатке протегнута и на овај жанр). Остојић познаје гримовску разлику Märchen/Sage (чак јасно српски термин даје као еквивалент немачког), али он те разлике види у оквиру система приповедака и не поставља каже ван система приповедака. На крају уводи интернационални учени термин анегдота.

И код једног проучаваоца може у кратком периоду доћи до промена које откривају нестабилност терминологије. Андре Гавриловић је објавио збирку приповедака (1906) са научним коментаром, варијантама, изворима, ослањајући се на Поливку, Келера и Маретића. У збирци он приповетке дели у четири врсте: а) гатке (критеријум

је присуство натприродног или, како он каже, нечег мистичног); б) побожно моралне; в) реалније и шаљивије; г) басне. Када погледамо конкретне примере, видимо да су у гатке сврстани и једно етиолошко и једно културноисторијско предање. Међутим, у историји књижевности усменог постања (1912: 206–208) – практично прегледу усмене књижевности – пружа нешто другачију терминологију и класификацију: гатке или бајке („фантастичне садржине и колорита“); б) приповетке (озбиљне и веселе); в) басне; г) кругови шаљивих причаца.¹² Приповетке су коју годину пре биле надређени термин, сад су узете као синоним за новелу и шаљиву причу; нестао је критеријум реалистичности, а изгубио се жанр побожно моралистичких приповедака; бајка је уведена као синоним гатке. Вероватно су ове измене последица утицаја историје књижевности Павла Поповића (Самарџија 2004: 323–324; Самарџија 2017: 82). Узмимо (и данас утицајног) Чајкановића као други пример. Чајкановић је заслужан за устаљивање термина бајка и новела у антологији из 1927. Две године касније он објављује другу антологију, где се у именовању новеле враћа Вуковом термину мушка приповетка. Да ли ово значи да је Чајкановић променио терминологију? Могуће је и другачије објашњење: прва антологија је научног типа, а друга је популарније намене (мада пропраћена апаратуром), па је измена можда начињена због обраћања широј публици (о тим разликама у поговору Ненада Љубинковића уз друго издање – Љубинковић 2001). У првом случају налазимо ослањање на међународну терминологију, али и историју светске књижевности, у другом на домаћу традицију.

И код страних проучавалаца српске грађе могу се срести исте недоумице. Овде издвајамо оне који припадају и јужнословенској и немачкој науци. Уопште, двојно или вишеструко припадништво многих словенских проучавалаца 19. века – у националној науци, немачкој и некој другој словенској – заслужује већу пажњу због поређења терминологије коју су користили на различитим језицима, али и због шире друштвене и културне анализе њиховог положаја. Фридрих Краус се жали да је тешко разделити *Märchen*, *Sage*, *Legende*, истиче да су предања разнолика (Krauss 1887: XXIX) и оштро, чак грубо, критикује Вука због термина и подела прозе, сматрајући да је и њега, ког иначе држи за „трезвеног и разборитог“, жеља за „схематизирањем“ одвела у „будалаштине“ (Краус чак „приповетке на међи“ наводи као „хермафродите“, рекло би се иронично). Вукову употребу гатке као синонима за *Märchen* сматра погрешном и одлучно пише да „то није тачно, гатка значи нешто друго“.

¹² Он даје и другу варијанту поделе, очигледно се ослањајући на Вукове критеријуме: озбиљне (гатке (женске); приповетке (мушке); легенде, скаске и каже; басне) и шаљиве (шаљиве приповетке; анегдоте или причаце).

Краус узима гатку у значењу развијене загонетке (XXX–XXXII), али и то је само једно значење од више њих. Употребу термина „приповијетка“ и за Märchen и за Sage наводи као народну (XXIII). Грегор Крек у историји словенских књижевности полази од јасне гримовске поделе на Märchen и Sage (Krek 1887: 606 и даље), али му је сама подела приповедака (на првом месту бајки) заснована на тематици (спасавање женског лика од змаја, зла маћеха...), а издваја и Tiermärchen и приповетке које имају карактер Legende. Индикативно је да Болте и Поливка у четвртном тому коментара уз приповетке браће Грим (изашлом у време када је фолклористика увелико етаблирана) набрајају термине за Märchen код Јужних Словена и наводе: приповијетка, приповијест, прича, гатка, гачица, казалица – али нигде бајка (ослањајући се на Крауса, мада је Поливка познавао српски) (Bolte, Polivka 1930: 1). Присутно је још од Вука усклађивање са светском науком, у Вуковом случају са самим почетком код Грима. Касније се јавља и утицај Арнеа. По мом истраживању библиотеке данашње Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима, у њу су врло рано долазила нека издања чувене едиције Folklore Fellows Communications, а каталог чак наводи и Арнеов индекс из 1910. Тај утицај биће врло јасан касније у антологичарском раду Чајкановића. У његовим антологијама Арнеов систем је попут структуре која се попуњава (већински) домаћим терминима. Павле Поповић за легенде и новеле истовремено даје и домаћи назив и преузима међународни назив; у овоме треба видети траг Поповићевог бављења средњовековном књижевношћу. Ипак, упада у очи да, и поред снажне усмерености ка немачкој филологији, дистинкција Märchen/Sage није много утицала на класификацију.

С једне стране види се вишезначност термина као што су бајка, гатка, басна, а с друге да се за један жанр користи више назива. Класификатори су могли да се окрену народним називима, где су наилазили на исто овакво стање вишеструких значења и вишеструких назива. И поред коришћења народних назива, они нису ни хтели ни могли да у потпуности пренесу емску таксономију. Могли су и да се окрену писаној традицији (славеносрпској, српскословенској, новоцрквенословенској), али и ту су затицали двојно стање. Коначно, могли су да се окрену међународној терминологији (немачкој, руској и широј словенској, касније француској) и да калкирају или позајме. Користили су сва три пута. Ово флуидно стање временом се стабилизује и кристалише тако да се називи устаљују. Неки називи устаљују се у првој половини 20. века, када наука из живог стања преузима неколико термина, колеба се па их фиксира; неки утицаји, попут Поповићевог, били су велики, али нису опстали до данас. До стабилизације долази у другој

половини 20. века, чему доприноси и стабилизација у међународној науци. Отуда парадокс (Милошевић Ђорђевић 2013: 207) да је тек увођење будимпештанске поделе предања допринело да се учврсти класификација, мада нам је Вукова подела која је антиципира била пред очима. Тада се уводе и меморат и фабулат (често и као фемининум мемората и фабулата); Нада Милошевић Ђорђевић користи и термин легендарна прича, приближавајући термин Арне-Томпсоновом *religious tale*, чиме се постиже додатна дистинкција у односу на значења легенде.

У пракси се и даље могло сретати флуидније стање, нарочито код сакупљача и антологичара.¹³ Пример класификације која чак прелази границе прозе јесте укључење предања у „говорне умотворине“ у антологији Миливоја Кнежевића (1972) за едицију Српска књижевност у сто књига. Названа веровањима, она су подређена казивањима (заједно са гатањима, чарањима и врачањима, бајањима и стихованим казивањима одраслих и деце), док друге делове антологије чине пословице, загонетке, игре и сл. Састављачи су могли бити теоријски проучаваоци, теренски истраживачи, људи заинтересовани за свој регион и локални фолклор, педагози; некад су књиге састављане из комерцијалних разлога; некад су састављачи уводили своје поделе и термине, а некада користили теоријске, што је зависило и од намене књиге. Бован се, рецимо, ослања на Латковића (1976: 13), а Д. Златковић (2005: 10) на друге збирке и студије, чиме је Арне-Томпсонов систем користио индиректно. Како показују новије збирке прозе, подела на предања и приповетке усвојена је почев од наслова (Златковић, *Приповетке и предања из пиротског краја* 2007; Марковић, *Приповетке и предања из Левча*, 2004; али, срећу се и старији видови подела и именовања: у Златановићевим *Народним приповеткама из јужне Србије* (2007) „легенде и предања“ укључени су у приповетке као подврста. На крају се можемо питати шта овај осврт значи данас, сем тога што је један историјски осврт. Да ли детаљна набрајања где је и како Вук употребио коју реч имају релевантност која није тек историјска? Свако истраживање из историје дисциплине подстиче рефлексивност о сопственом положају и управо оно утиче на промене у теорији. Подсећање на ситуације, изазове и решења претходних генерација може служити као аналогон, подстицај или опомена. Поглед на историју фолклористичких термина као на настанак кристализација из флуидног стања, да останемо код те метафоре, може да нас подсети да наше стање данас можда није тако стабилно како нам се чини. Свакако, тешко да ћемо тражити алтернативу бајци или новели, а

¹³ Уп. запажање за 19. век да су се сакупљачи боље сналазили у „жанровској мрежи“ од проучавалаца (Самарџија 2006: 425).

већ више од пола века сасвим смо добро с предањем. Међутим, није све тако. Приметно је да се у новијим радовима етнолога може срести легенда у значењу предања. Ово изненађује тим пре што је у првој половини века управо код етнолога чешће било предање (Милошевић-Ђорђевић 2013: 207). По свој прилици, реч је о утицају енглеског језика, што је опет индикатор културних утицаја (а промена је олакшана и новијим удаљавањем етнологије и филолошке фолклористике). То је још уочљивије када је реч о употреби израза „урбана легенда“, који би требало преносити као „градско предање“. Ипак, да ли је употреба овог термина сасвим погрешна? Он је умногоме заживео као *емски* термин. Штавише, информатори га користе у ширем значењу (за особе). Ако се користи у том контексту, он није неправилан, већ одсликава стање живог фолклора. Даље, како одредити жанрове које фолклористика тек у новије време узима у питање? Ако за њих постоји међународни (углавном енглески) термин, како га пренети? Да ли за *near death experience narratives* користити емски „премирање“ (али то је само један од емских)? Својевремено смо предложили етски термин „есхатолошки меморат“ (Радуловић 2020: 80). Како пренети *dream narrative* (уп. приче о сновима – Ђорђевић Белић 2018; Ђорђевић Белић 2019) или *belief narrative*, односно како одредити жанр све и да се не суочавамо с питањем превода? Све ово су важна и изазовна питања којима може помоћи и поглед у прошлост.

Библиографија

- Ајдачић, Д. (2023). Српски назив „бајке“ међу сродним словенским називима. У: Д. Ајдачић и Љ. Пешикан Љуштановић (ур.), *Словенске бајке код Срба*. Београд: Алма, 9–16.
- Бачко, А. (2005). *Жегар. Порекло становништва*. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду.
- Бован, В. (1976). *Српске народне приповетке са Косова и Метохије*. Приштина: Јединство.
- Бошковић-Стули, Маја. (1964). Наш неиспуњен дуг према Вуковим народним приповијеткама. *Анали Филолошког факултета*, 4, 75–82.
- ВП: Караџић, В. С. (1987/2014). *Преписка*. 1–12. *Сабрана дела*. Београд: Просвета.
- Врчевић, В. (1868). *Српске народне приповијетке понајвише кратке и шаливе*. Београд: Српско учено друштво.
- Врчевић, В. (1883). *Три главне народне свечаности*. Панчево: Наклада књижаре браће Јовановић.
- Вукмановић, А. (2015). Термин женске песме Вука Стефановића Караџића и савремена српска фолклористика. У: С. Ђорђевић Белић, Д. Лајић Михајловић, Н. Радуловић, Б. Сувајџић и Ђ. Трубарац Матић (ур.), *Савремена српска фолклористика 2*. Београд: Институт за књижевност и уметност, Удружење

- фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 163–176.
- Гавриловић, А. (1925). *Двадесет српских народних приповедака*. Друго издање. Београд: Издавачка књижарница Рајковића и Ђуковића.
- Гавриловић, А. (1912). *Историја српске и хрватске књижевности усменог постанка*. Београд: Издавачка књижара Геце Кона.
- Големовић, Д. (1997). *Етномузиколошки огледи*. Београд: Библиотека XX век.
- Ђорђевић Белић, С. (2018). Приче о сновима и сакрална топографија Тимока. У: В. Питулић, Б. Сувајџић, Б. Златковић и Д. Ристић (ур.), *Савремена српска фолклористика 5*. Београд, Призрен, Нови Сад: Удружење фолклориста Србије, Богословија „Светог Кирила и Методија“, Матица српска, 251–282.
- Ђорђевић Белић, С. (2019). Приче о сновима : проблеми, могућности и перспективе проучавања. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 48(2), 101–110.
- Ђорђевић, Т. (1951). *Вук Врчевић*. Цетиње: Народна књига.
- Златковић, Д. (2005). *Приповедања из пиротског краја*. Београд, Пирот: ПИ Прес, ИКУМ.
- Караџић, В. С. (1988). *Српске народне приповјетке. Сабрана дела*, Књ. 3. Београд: Просвета.
- Караџић, В. С. (1818). *Српски рјечник*. Беч.
- Караџић, В. С. (1852). *Српски рјечник*. Беч.
- Кнежевић, М. (1972). *Антологија говорних народних умотворина*. Нови Сад, Београд: Матица српска, Српска књижевна задруга.
- Љубинковић, Н. (2001). Веселин Чајкановић – антологијски избор српских народних приповедака. У: В. Чајкановић. *Чудотворни прстен*. Ниш: Просвета, 339–350.
- Костић, Ђ. С. (1987). *Књижевни појмовник Вука Караџића*. Београд: Народна књига.
- Милошевић Ђорђевић, Н. (1987). Живот и обичаји народа српског (Антологија народних предања). *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 17(4), 21–28.
- Милошевић Ђорђевић, Н. (2000). *Од бајке до изреке*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Милошевић-Ђорђевић, Н. (2012). A Survey of Approaches to Legends in Serbian Scholarship. In: З. Карановић and W. De Blécourt (eds.), *Belief Narrative Genres / Жанрови предања / Жанры преданий*. Нови Сад: Филозофски факултет, 41–50.
- Милошевић Ђорђевић, Н. (2013). Путеви идентификације предања у развоју српске фолклористике. У: З. Карановић и Ј. Јокић (ур.), *Савремена српска фолклористика 1*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Центар за истраживање српског фолклора, 206–211.
- Новаковић, С. (1867). *Историја српске књижевности*. Београд: Државна штампарија.
- Новаковић, С. (1982). *Историја и традиција*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Остојић, Тихомир. (1923). *Историја српске књижевности*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Радуловић, Н. (2011). Врчевићеве „књижевне приповетке“ и проблем дефинисања фолклора. *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, 6, 67–83.

- Радловић, Н. (2020). Прво лице и други свет. *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, 15, 49–95.
- Радловић, Н. (2023). Ново схватање митологије у српској култури 19. века. У: С. Г. Марковић (ур.), *Културни трансфер Европа-Србија у XIX веку*, Београд: Институт за европске студије, Досије студио, 167–196.
- Руварац, И. (1884). *Две студентске расправе*. Нови Сад: И. Руварац.
- Самарџија, С. (2004). Усмена проза у историјама српске књижевности XIX и XX века. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 32(2), 305–318.
- Самарџија, С. (2006). *Од казивања до збирке усмених прича*. Бања Лука: Књижевна задруга.
- Самарџија, С. (2017). Белешка уз једну стару историју књижевности „усменог постања“. *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, 12, 75–86.
- Самарџија, С. (2019). Павле Поповић о усменој прози. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 48(2), 5–18.
- Чажкановић, В. (2001). *Чудотворни прстен*. Ниш: Просвета.
- Bolte, J., Polívka, G. (1930). *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm IV*. Leipzig.
- Fleischer, H. (1987). Немачки као метајезик у првом издању Вуковог речника. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 17(2), 405–410.
- Jagić, V. (1867). *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. Knjiga prva: staro doba*. Zagreb: Štamparija Dragutina Albrechta.
- Krauss, F. (1884). *Sagen und Märchen der Südslaven*. II Band. Leipzig: Wilhelm Friedrich.
- Krek, G. (1887). *Einleitung in die slawische Literaturgeschichte*. Graz: Leuschner und Lubensky.
- Miklosich, Fr. *Lexicon palaeoslavonico-graeco-latinum. Old Slavonic – Greek / Latin Dictionary a database based on LEXICON PALAEOSLOVENICO-GRAECO-LATINUM by Fr. Miklosich, 1865 edition*. <http://www.monumentaserbica.branatomic.com/mikl2/main.php> (26. 11. 2024).

Narrative Forms Terminology Formation as Part of Serbian Folkloristics History

Nemanja Radulović

Summary

The history of folkloristics is to a great extent a history of terms and their use. The history of Serbian folklore studies also paid attention to this aspect of the disciplinary history. Another view on the use of terms in the 19th century, given in this paper, shows the “fluidity” of terms (various terms for one genre and plural meanings of one term) in protoacademic and early academic approaches. Various terms

slowly became “crystalized.” The stabilization of terms was facilitated by different cultural influences (Russian and other Slavic, German) and international scholarship. National terminology (partly emic, partly from written literature) offered various possibilities of use. However, even when taking Serbian terms, scholars never simply transposed emic terminology. In spite of the efforts of positivist literature historians and folklorists to embed different terms into the system, it was not until the late 20th century that terminology became standardized. This history could serve even today as a reminder of how to deal with still under-researched genres or how to include international (mostly English) terms.

Keywords: terminology, the history of folkloristics, oral prose.

Немања Радуловић / Nemanja Radulović
Универзитет у Београду, Филолошки факултет
/ University of Belgrade, Faculty of Philology
E-mail: nem_radulovic@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0001-6572-0787>

Примљено/Received: 9. 2. 2025.
Прихваћено/Accepted: 19. 3. 2025.